

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТЮТЮННИЦЬКОЇ ГАЛУЗІ НА СУМЩИНІ

У статті розглядаються деякі історичні аспекти розвитку тютюництва на Сумських землях. Наголошено, що Сумщина була протягом XVI – XIX ст. одним із головних районів поширення культури тютюну не тільки в Лівобережній Україні, а й у всій поза її межами.

Коротко охарактеризовано деякі сторінки в історії тютюнницької галузі Сумщини, а саме: створення і функціонування на території краю першого в Лівобережній Україні промислового підприємства з переробки тютюнницької продукції – тютюнової мануфактури у м. Охтирка та діяльність Спеціальної контори із забезпечення населення насінням тютюну у м. Ромни.

Ключові слова: тютюн, тютюництво, сільське господарство, переробка тютюнницької продукції, історія.

Народногосподарське значення культури тютюну в сучасному суспільстві знівельоване його великою шкідливістю для здоров'я людини, яка протягом багатьох століть використовувала культуру тютюну переважно для куріння. В суспільній свідомості ця рослина асоціюється лише як шкідлива. Однак, не варто забувати, що культура тютюну використовується не тільки для виробництва цигарок, а ще є сировиною для видобування отруйного алкалоїду нікотину, що використовується у медицині, ветеринарії та для боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. Своє застосування тютюн знаходить і в парфумерній промисловості, будучи сировиною для добування ефірної олії.

Питання історії розвитку тютюнницької галузі на теренах України від середини XIX ст. неодноразово привертала увагу дослідників. Одними з перших стан галузі почали наукові товариства [9]. Згодом, на межі XIX та XX ст.ст., тютюнницька галузь ставала предметом урядових досліджень [3, 4, 14], коли історію галузі відслідковували переважно економісти. Аналізуючи велику кількість різноманітних джерел, особливо варто відзначити дослідження В. С. Щербачова [22, 23] та В. М. Сторожева [16], в яких автори окрім загального стану галузі здійснили й історичні розвідки щодо походження культури тютюну та шляхи його поширення в країні. Аналіз розвитку галузі знайшов своє відображення й у довідкових виданнях даного періоду [12].

Як і інші галузі сільського господарства, історичні аспекти розвитку тютюнницької галузі України за радянського періоду висвітлювалися виключно через призму соціально-економічного становища селянства та класової боротьби. До того ж, історичним аспектам розвитку тютюництва не приділялося достатньо уваги, оскільки галузь не була в числі головних галузей сільського господарства. Чи не єдиним джерелом, що висвітлювало становлення тютюнницької галузі у Сумському краї у цей період стала монографія А. Г. Слюсарського [15].

Дослідження періоду незалежності вже позбавлені ідеологічних штампів. Однак, глибокий аналіз історії розвитку тютюнницької галузі в цілому в Україні можна зустріти лише в роботах поодиноких дослідників, наприклад, Г. Д. Бялковської [2]. Історичні аспекти становища галузі тютюництва як складової галузі технічних культур у сумському краї широко висвітлені в роботах М. Ф. Яременка [24, 25]. Історія першого промислового підприємства нашого краю фрагментарно висвітлюється в краєзнавчих науково-популярних виданнях [1, 13].

Все ж не зважаючи на досить широкий масив досліджень з питань історії поширення культури тютюну та розвитку його промислової переробки в Україні та на Сумщині зокрема, проблема потребує подальшого висвітлення, що й визначило мету даної статті.

Більшість народів світу дізналася про тютюн лише після відкриття Америки, звідки й походить культура, однак деякі народи курити його почали задовго до Колумбової подорожі. Так, наприклад, народам Азії та Африки ця рослина була відома ще до Різдва Христового, глиняні курильні люльки було знайдено в могилах єгипетських фараонів, згадки про куріння

тютюну можна знайти також в стародавній китайській літературі та на давніх індійських картинах.

Незважаючи на вищезгадані свідоцтва поширення цієї культури на всіх континентах, культивувати її в Європі почали лише після другого походу Колумба (1493 – 1496 рр.), який завіз насіння тютюну в Іспанію, звідки вже він поширювався в інші країни торговельними шляхами. Спочатку тютюн використовували як лікарську рослину. Однак, заспокійливі, знеболювальні ліки, що вживали у вигляді настоянок, часто спричиняли тяжкі отруєння, через що культура не набула визнання в деяких країнах. Куріння тютюну теж не всі народи сприйняли однозначно. Так, наприклад, в Італії тютюн був визнаний «забавкою диявола», а його куріння було причиною відлучення від церкви. В Англії у XVI ст. курців карали на смерть, а монарх Джеймс (Якоб) Стюарт навіть видав трактат «Про шкоду тютюну». Та, не зважаючи на це, культура стрімкими темпами поширювалася в Європі, оскільки торгівля нею приносила непогані прибутки.

У Московію тютюн був завезений наприкінці XVI ст., де швидкими темпами поширювався, незважаючи на те, що іще сотню літ був заборонений до використання. За царювання Михайла Федоровича (1613 – 1645 рр.), наприклад, за куріння й торгівлю тютюном передбачена була смертна кара. А одним із перших друкованих пам'ятників російського права «Соборным Уложением 1649 года» визначалося, що всіх, у кого буде знайдено тютюн, слід бити батогами, доки не зізнається звідки одержав зілля [18]. Офіційно торгівлю тютюном, вільне ввезення його з-за кордону і куріння в Московії було дозволено за царювання Петра I (1682 – 1725 рр.), що сам став затятим курцем після відвідин Голландії.

В Україні ж тютюн був широко відомим уже в середині XVII ст. Культивувати його розпочали запорізькі козаки, перейнявши, за твердженням М. І. Костомарова та В. М. Сторожева, згубну звичку й насіння від кримців [5; 16, с. 550]. А один з перших дослідників галузі тютюнництва В. С. Щербачов доводить, що ця культура потрапила на терени України зі Сходу, з мусульманських країн, оскільки назва культури «тютюн», що прижилася в українців, вживається турками й татарами [23, с. 1] та й розповсюдженням на українських землях у той час був вид тютюнових *Nicotiana rustica* (махорка), а не *Nicotiana tabacum*, як у Західній Європі та Америці. Сприятливі природно-кліматичні умови українських земель і забезпеченість необхідними природними ресурсами дозволяли вирощувати досить високі врожаї для споживачів внутрішнього ринку тютюнницької продукції. І, хоча за твердженням Бялковської Г. Д. [2, с. 220] здавна традиційними зонами виробництва цінних сортів тютюну в Україні є Придністров'я (Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька та Одеська області), Закарпаття та Крим, Сумщина все ж вписала свою сторінку в історію тютюнництва України, адже саме в сумських землях було створене й тривалий час функціонувало перше в Лівобережній Україні промислове підприємство з переробки тютюну – тютюнова фабрика.

Тютюнова фабрика, чи як її тоді називали – мануфактура, була створена у 1718 р. за ініціативи царя Петра I на околиці м. Охтирка і стала першим промисловим підприємством у цьому містечку [13, с. 68; 15, с. 328; 1, с. 24]. Створення фабрики саме на Слобожанщині було не випадковим. Місцеве населення, а це були козаки та селяни Охтирського й Сумського полків, та населення сусідніх полків Лівобережної України культивувало тютюн як городню культуру ще з XVI ст. [15, с. 328-329]. Місцевий тютюн, якість якого перевіряв найнятий Петром I у 1716 р. голландський «мастер табачных дел» Жан Жизі, і став сировиною для новоствореного підприємства.

Історія зберегла для нас детальний опис майна фабрики і виробничого процесу. Підприємство, створене казенним коштом, мало приміщення для обробки й упакування тютюну, дев'ять комор для його зберігання, контору, житлові будинки для фахівців та адмінперсоналу, а також парники для вирощування тютюнової розсади. Для забезпечення виробничого процесу з приготування продукції тютюнництва спеціально за кордоном було придбано технічне обладнання: преси, ножі, сита, терези, ящики тощо [15, с. 329; 17, с. 179; 1, с. 24].

Мануфактура мала й власні тютюнові плантації. Так, наприклад, у 1719 р. німецьким насінням тютюну було засіяно 33 дес., а вже в 1720 – 1722 рр. засівалось вже по 46 дес. До

1736 р. тютюном засівалось від 33 до 55 дес., однак пізніше площі скорочувалися, а вже в 40-х рр. XVIII ст. згадки про них взагалі відсутні [15, с. 330]. Сировиною мануфактури був і тютюн, який збирався з населення лівобережних козацьких полків у вигляді десятинного податку. Основну робочу силу новоствореного підприємства склали селяни навколишніх сіл. З 1719 р. указом царя до мануфактури були приписані села колишнього полковника І. Перехрестова (944 селянських двори). На збиранні та перевезенні тютюну задіяні були й наймані працівники, переважно з дворів Сумського та Охтирського полків. Крім того, на підприємстві постійно вивчали виробництво близько 30 учнів тютюнової справи «из завербованных людей». Службовцями при мануфактурі були як цивільні (комісар, канцелярист, підканцелярист), так і військові (1 офіцер та 3 солдати). Перших декілька років мануфактурою керували іноземні майстри – Ж. А. Жизі, К. Брок. А вже з 1727 р., після передачі мануфактури в приватну власність, керівниками призначалися вітчизняні майстри, колишні учні К. Брока. [15, с. 330].

Оскільки переважна більшість місцевого населення вирощувала тютюн ще й вдома як городню культуру для власного споживання, попит на продукцію, що виготовлялася на Охтирській фабриці, – рульний, картузний, папушний, кришений та третій тютюн, був на слобідсько-українському ринку досить обмеженим. До того ж, охтирський тютюн був якіснішим, порівняно з продукцією інших українських («черкаських») виробників, а, відповідно, й дорожчим, через що місцевому населенню був недоступний. Тому значна частина продукції вивозилася в Москву та Петербург, а вже звідти в інші міста. Звісно, що це стало причиною ще більшого здорожчання охтирського «фабричного» тютюну.

У цей період в українських землях культивувалися переважно нижчі сорти тютюнових – бакун та махорка. Урядові спроби підвищити вартість продукції охтирської мануфактури шляхом поліпшення її якості, а саме – засіванням плантацій насінням німецьких сортів, не дали бажаного результату, оскільки це насіння одразу ж потрапляло в особисті господарства місцевого населення, яке таким шляхом поліпшило якість власного тютюну. Оскільки утримання Охтирської мануфактури казенним коштом було нерентабельним, виробництво було передане у 1727 р у приватне володіння петербурзькому службовцю Ф. Молчину, який через відсутність коштів на утримання мануфактури передав її у власність купця І. Маслова. Однак, після смерті І. Маслова фабрика у 1732 р. знову перейшла в казенне володіння, та у 1733 р. була передана Охтирській полковій канцелярії, у віданні якої перебувала до моменту ліквідації. З цього часу спостерігається значний занепад підприємства. Відсутність попиту на продукцію на місцевому ринку, дозвіл з 1727 р. на вільний продаж конкурентної продукції – «черкаського» тютюну та зневажливе ставлення до мануфактури старшин Охтирського полку, що використовували її обладнання для виробництва власного товару, стали основними причинами припинення виробництва на фабриці у 1736 р. Повністю ж підприємство було ліквідоване лише у 1759 р.

Про мануфактуру, що вже декілька років не функціонувала, згадали у 1766 р., коли за дорученням імператриці Катерини II була проведена оцінка її технічного стану. [15, с. 334; 17, с. 180; 1, с. 25]. На той час стан підприємства вже був жалюгідний. Одна з будівель ще у 1730 р. була передана місту під склад, інші через незадовільний стан були розібрані й використані у якості дров. Проводилося дослідження й готової продукції, що залишалась нереалізованою й зберігалась вже багато років «во дворе сваленным в кучу, развалившимся и изгнившим до основания, обратившимся в «навоз и мокроту» [17, с. 180]. Після цієї ревізії всіліле оснащення було перевезене до Петербурга і його подальша доля невідома. Дослідження технічного стану обладнання фабрики збіглося у часі з початком вивчення стану тютюницької галузі в українських землях, що розпочалося після проголошення імператрицею Катериною II маніфесту «О сеянии и размножении табака в Малороссии» (1763 р.). Потреба ж у вивченні галузі постала через швидкий її розвиток, що відбувся після низки указів Петра I, які дозволяли ввезення, вільний продаж та споживання тютюну в Московській державі. Вирощування цієї культури у великій кількості почало давати значні прибутки, які царський уряд прагнув контролювати.

Того ж року – 1763, у відповідності до наказу імператриці у м. Ромни була створена Спеціальна контора із забезпечення населення насінням тютюну [20, арк. 129; 8, с. 17-18], що стала наступною сторінкою в історії розвитку тютюництва на Сумських землях. Контора

створювалася для «наблюдения за ходом табаководства в Малороссии [20, арк. 129]». В її обов'язки входив збір інформації в Україні про площі посівів тютюну, їх стан та врожайність [21, арк. 29], тобто – збирання статистичних даних про галузь. І вперше в історії галузі – ще й розповсюдження знань про цю культуру, про способи посіву та догляду за нею. В інструкції, що була розроблена дійсним статським радником Григорієм Тепловим, директору цієї Контори наказувалось наділяти насінням закордонних сортів тютюну людей надійних, «у которых табак лучше родит и которые попечение... приложит могут... давайте печатную инструкцию без денег и... с пристойнейшими вашими словесными... указаниями, советами [21, арк. 26-30]». До того ж, господарям, яким насіння тютюну надавалось безкоштовно, а це було насіння вищих сортів – віргінське, мариландське та амерсфордське, пропонувалось запрошувати приятелів і знайомих з метою наглядної демонстрації їм посівів. Пізніше, наприкінці XIX ст., це явище здобуло назву демонстраційної (показової) установи і вже у 1901 р. було визнано «Положением о сельско-хозяйственных опытных учреждениях» як один із видів сільськогосподарських дослідних установ [10].

Інформації про проведення у цей період досліджень з культурою тютюну не віднайдено, як немає й повідомлень про проведення дослідів щодо умов вирощування культури. Однак, саме з часу відкриття цієї Контори варто розпочинати відлік історії сільськогосподарського дослідництва на території Сумщини. Проіснувала Контора до 1766 р. [21, арк. 52]. Невипадково ця Контора була створена саме на Роменщині, адже культура тютюну на той час була досить популярною серед місцевого населення, яке вирощувало на своїх наділах так званій «черкаський» («український») тютюн. Сприятливі природно-кліматичні умови Полтавської губернії, до складу якої на той час входив і Роменський повіт, стали запорукою розвитку галузі, що вже в середині XIX ст. виробляла близько 1/5 усієї тютюнницької продукції в Російській імперії, а це близько 200 тис. пудів тютюну різних сортів [9, с. 252]. І це при тому, що тютюнництво було поширене лише на півночі Полтавської губернії – у Роменському, Прилуцькому та Лохвицькому повітах. До того ж, вищі сорти тютюну (американські – «віргінські» та голландські – «амерсфордські») культивували лише в поміщицьких господарствах, селяни вирощували переважно тютюн нижчих сортів – бакун та махорку. Тютюн вищих сортів культивувався лише в селянських господарствах деяких населених пунктів Роменського повіту, та й то це була продукція «весьма низкого достоинства» [9, с. 253]. Про поширеність культури тютюну і популярність роменської тютюнницької продукції вже наприкінці століття свідчать згадки про нього в пам'ятниках українського літературного мистецтва, наприклад, в «Енеїді» І. Котляревського (1798 р.) [6, с. 107].

Одне з визначних місць у галузі тютюнництва займала й Чернігівська губернія, декілька повітів якої згодом ввійшли до сучасних адміністративних кордонів Сумської області. Довгий час, до середини XIX ст., Чернігівська губернія конкурувала з Полтавською за кількістю виробленої продукції тютюнництва, але вже після аграрної реформи 1861 р. впевнено зайняла лідерську позицію і стала одним з головних районів тютюнництва всієї Російської імперії [14, с. 442]. Найбільше тютюнницької продукції в Чернігівській губернії виробляли в повітах, що територіально входять сьогодні до адміністративних кордонів Сумської області – Конотопському (у дореформений період – махорка) та у Мглинському (сигарні сорти тютюну).

Отже, зважаючи на вищевикладене, можна констатувати, що тютюнництво на теренах Сумщини протягом XVI – XIX ст. було однією з провідних галузей економіки краю. В той же час, Сумський край став одним із головних районів тютюнництва не тільки Лівобережній Україні, а й всієї Російської імперії, оскільки основними виробниками тютюну протягом вказаного періоду були повіти Чернігівської та Полтавської губерній, що ввійшли згодом до адміністративних кордонів Сумської області. Яскравими сторінками в історії галузі тютюнництва в Україні стало створення і функціонування на території нашого краю першого в Лівобережній Україні промислового підприємства з переробки тютюнницької продукції, що було початком розвитку на території Сумщини промисловості загалом, а також діяльність Спеціальної контори із забезпечення населення насінням тютюну, що розповсюджувала знання про культуру та була створена з метою збору інформації в Україні про площі посівів тютюну, їх стан та врожайність, з моменту створення якої варто вести історію сільськогосподарського дослідництва в області.

1. Благословенний край Охтирщина. – Суми : Еллада, 2007.
2. Бялковська Г. Д. Концептуальні засади розвитку тютюництва в Україні [Електронний ресурс] / Г. Д. Бялковська // Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 2. – С. 219-222. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/inek/2011_2/219.pdf.
3. Василенко В. Обзор табаководства в России. Вып. II-III. Малороссия и Туркестанский край В. С. Щербачева. Издание Департамента Земледелия. – СПб., 1894 г. [Рецензия] // Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. – 1895. – Т. I. – С. 47-51.
4. Исторический обзор правительственных мероприятий к развитию сельского хозяйства в России от начала государства до настоящего времени / Н. В. Пономарев. – СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1888. – 401 с.
5. Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях и Старинные земские соборы / Н. И. Костомаров. – 3-е изд. – СПб., 1887. – 428 с.
6. Котляревський І. П. Енеїда : поема / І. П. Котляревський. – К. : Дніпро, 1988. – 277 с.
7. Кудинов Д. Мирополье: исторический очерк / Д. Кудинов. – Суми : Папирус, 2012.
8. Николайчик Ф. Ф. Ильинская ярмарка в период ее существования в Ромнах : (оттиск из 3 выпуска Трудов Полтавской ученой Архивной Комиссии) / Ф. Ф. Николайчик. – Полтава: Электр. тип. Г. И. Маркевича, бульвар Котляревского, 1907.
9. О табаководстве Полтавской губернии // Труды Императорского Вольного экономического общества. – СПб., 1852. – Т. 3. – С. 252-257.
10. Положение о сельско-хозяйственных опытных учреждениях [28 мая 1901 года]. Приложение III // Труды совещания по организации опытного дела в России, происходившего при Главном Управлении Землеустройства и Земледелия с 14 по 20 ноября 1908 года. – СПб., 1909. – С. 391-394.
11. Результаты исследований по табаководству в России в 1911 году / Составлено старшим специалистом по табаководству С. А. Эгизом // Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия. Год пятый. 1911. – [СПб.?], [1912?]. – С. 180-200.
12. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / под ред. В. П. Семенова и под общ. руков. П. П. Семенова и акад. В. И. Ламанского. – СПб. : Изд. А. Ф. Девриена, 1908. – Т. 7 : Малороссия. – СПб., 1908.
13. Руженський М. М. Охтирщина. Історія економіки та заселення краю / М. М. Руженський, Ю. В. Ситник. – Суми: Еллада, 2009.
14. Сигарное табаководство в Черниговской губернии / сост. старшим специалистом по табаководству С. А. Эгизом // Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия и Лесному Департаменту. 1908. – СПб. : Тип. В. Ф. Киришбаума (отд.) Новоисакиевская, д. 20, 1909. – С. 442-472.
15. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. – Х., 1964.
16. Сторожев В. Н. Древность малороссийского табаководства / В. Н. Сторожев // Киевская старина : ежемесячный исторический журнал. – 1890. – Т. XXIX, июнь. – С. 549-551.
17. Твердохлебов А. Судьба табачной фабрики, заведенной при Петре I-м в Ахтырке / А. Твердохлебов // Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. – 1886. – Т. XVI, сентябрь. – С. 178-182.
18. Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М., 1961. – Глава XXV.
19. Фурдуй В. Табаководство и фабрикация махорки / В. Фурдуй // Журналы Полтавского сельско-хозяйственного общества. – Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. – 2-й вып. – С. 55-67.
20. ЦДІАК України, ф. 2 КМФ, оп. 1, спр. 23, арк. 139.
21. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 157, арк. 27.
22. Щербачев В. С. Обзор табаководства в России / В. С. Щербачев. – СПб. : Тип. В. Думакова, Новый пер., д. 7, 1889. – Вып. I : Бессарабия, Кубанская область, Закавказье. – 1889.
23. Щербачев В. С. Обзор табаководства в России / В. С. Щербачев. – СПб. : Тип. В. Думакова, Новый пер., д. 7, 1894. – Вып. II, III : Малороссия и Туркестанский край. – 1894. – 192 с.
24. Яременко М. Ф. Нариси історії Сумщини. Вип. 3 : Початок XIX ст. – 1861 р.: посібник з історії рідного краю для шкіл, середніх спеціальних і вищих учбових закладів / М. Ф. Яременко. – Суми: Козацький вал, 2000. – 175 с.
25. Яременко М. Ф. Сумщина пореформена (1861 – 1916 рр.): монографія / М. Ф. Яременко. – Суми: Університетська книга, 2002. – 366 с.

В статтє дана краткая характеристика некоторых страниц истории табаководства на Сумщинє, поскольку эти территории на протяжении XVI – XIX вв. были одним из главных районов распространения культуры табака не только в Левобережной Украине, а позже и во всей Российской империи. Рассмотрено создание и функционирование первого в Левобережной Украине промышленного предприятия по переработке табаководческой продукции – табачной

мануфактуры в г. Ахтырка и деятельность Специальной конторы по обеспечению населения семенами табака в г. Ромны.

Ключевые слова: табак, табаководство, сельское хозяйство, переработка табачной продукции, история.

This article considers some historical aspects of tobacco industry in Sumy region. It is emphasized that tobacco industry on the territory of Sumy region during XVI – XIX centuries was one of the leading branches of the regional economy. However, since the mid-seventeenth century Sumy region had been one of the main areas of tobacco industry not only in the Left Bank Ukraine but also in the whole Russian Empire, as the main producers of tobacco over the period were the districts of Chernihiv and Poltava provinces, which later were included into the administrative borders of Sumy region. In the article, the dynamics of tobacco industry in the period from mid XVII to the end of the XIX century is also briefly described.

The article presents a brief overview of the historical aspects of the origin of tobacco processing industry in Sumy region in the eighteenth century, namely, the establishment of the first industrial enterprise of tobacco processing in Left-Bank Ukraine – tobacco manufacture in Okhtyrka. Creation of this enterprise was the beginning of the industry development in the region as a whole. Foundation of the manufacture at public expense and its operation for rather a long time – from 1718 to 1736, the attraction of foreign masters to its organization and production and the allocation of funding for the training of native masters proves the desire of the state to develop the industry that brings considerable profits.

The bright page in the history of tobacco industry in Ukraine was creation of the office for providing the population with free foreign varieties of tobacco seeds on the territory of Sumy region. It happened in 1763 under the charter of Empress Catherine II. The office, which operated in Romny also contributed to the spread of knowledge about the tobacco crop among the population and aimed at gathering the information on tobacco acreages in Ukraine, their conditions and the crop's yield capacity. State foundation of the office and defining one of its functions as the collection of statistical data indicates the state attempts to regulate the tobacco industry. We should also start counting the history of agricultural research business in Sumy region with the establishment of this institution, as the farmers who were given the tobacco seeds free were also instructed to clearly demonstrate all their plots with the crop. In the late nineteenth century, this phenomenon was named the demonstrational (exponential) institution and already in 1901 was recognized by "The regulation on agricultural experimental institutions" as one of the types of agricultural research institutions.

Key words: tobacco, tobacco industry, agriculture, tobacco processing, history

1. Blahoslovennyy kray Okhtyrshchyna. – Sumy : Ellada, 2007.
2. Byalkovs'ka H. D. Kontseptual'ni zasady rozvytku tyutyunnytstva v Ukrayini [Elektronnyy resurs] / H. D. Byalkovs'ka // Innovatsiyna ekonomika : vseukrayins'kyy naukovy-vyrobnychyy zhurnal. – 2011. – # 2. – S. 219-222. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/inek/2011_2/219.pdf.
3. Vasilenko V. Obzor tabakovodstva v Rossii. Vyip. II-III. Malorossiya i Turkestanskiy kray V. S. Scherbacheva. Izdanie Departamenta Zemledeliya. – SPb., 1894 g. [Retsenziya] // Kievskaya starina: ezhehesyachnyy istoricheskiy zhurnal. – 1895. – T. I. – S. 47-51.
4. Istoricheskiy obzor pravitelstvennykh meropriyatiy k razvitiyu selskogo hozyaystva v Rossii ot nachala gosudarstva do nastoyaschego vremeni / N. V. Ponomarev. – SPb. : Tip. V. Kirshbauma, 1888. – 401 s.
5. Kostomarov N. I. Oчерk domashney zhizni i нравов великорусского народа в XVI i XVII stoletiyah i Starinnyie zemskie soboryi / N. I. Kostomarov. – 3-e uzd. – SPb., 1887. – 428 s.
6. Kotlyarevs'kyy I. P. Eneyida : poema / I. P. Kotlyarevs'kyy. – K. : Dnipro, 1988. – 277 s.
7. Kudinov D. Miropole: istoricheskiy oчерk / D. Kudinov. – Sumyi : Papirus, 2012.
8. Nikolaychik F. F. Ilinskaya yarmarka v period ee suschestvovaniya v Romnah : (ottisk iz 3 vyipuska Trudov Poltavskoy uchenoy Arhivnoy Komissii) / F. F. Nikolaychik. – Poltava : Elektr. tip. G. I. Markevicha, bulvar Kotlyarevskogo, 1907.
9. O tabakovodstve Poltavskoy gubernii // Trudy Imperatorskogo Volnogo ekonomicheskogo obschestva. – SPb., 1852. – T. 3. – S. 252-257.
10. Polozhenie o selsko-hozyaystvennykh opytnykh uchrezhdeniyah [28 maya 1901 goda]. Prilozhenie III // Trudy soveschaniya po organizatsii opytного dela v Rossii, proishodivshogo pri Glavnom Upravlenii Zemleustroystva i Zemledeliya s 14 po 20 noyabrya 1908 goda. – SPb., 1909. – S. 391-394.
11. Rezultaty issledovaniy po tabakovodstvu v Rossii v 1911 godu / Sostavleno starshim spetsialistom po tabakovodstvu S. A. Egizom // Ezhegodnik Glavnogo Upravleniya Zemleustroystva i Zemledeliya po Departamentu Zemledeliya. God pyatyiy. 1911. – [SPb.?], [1912?]. – S. 180-200.

12. Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie nashogo otechestva. Nastolnaya i dorozhnaya kniga dlya russkikh lyudey / pod red V. P. Semenova i pod obsch. rukov. P. P. Semenova i akad. V. I. Lamanskogo. – SPb.: Izd. A. F. Devriena, 1908.
Т. 7 : Malorossiya. – SPb., 1908.
13. Ruzhens'kyy M. M. Okhtyrshchyna. Istoriya ekonomiky ta zaselennya krayu / M. M. Ruzhens'kyy, Yu. V. Sytnyk. – Sumy : Ellada, 2009.
14. Sigarnoe tabakovodstvo v Chernigovskoy gubernii / sost. starshim spetsialistom po tabakovodstvu S. A. Egizom // Ezhegodnik Glavnogo Upravleniya Zemleustroystva i Zemledeliya po Departamentu Zemledeliya i Lesnomu Departamentu. 1908. – SPb. : Tip. V. F. Kirshbauma (otd.) Novoisakievskaya, d. 20, 1909. – S. 442-472.
15. Slyusarskiy A. G. Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Slobozhanschiny XVII-XVIII vv. / A. G. Slyusarskiy. – H., 1964.
16. Storozhev V. N. Drevnost malorossiyskogo tabakovodstva / V. N. Storozhev // Kievskaya starina : ezheemesyachnyiy istoricheskiy zhurnal. – 1890. – Т. XXIX, iyun. – S. 549-551.
17. Tverdohlebov A. Sudba tabachnoy fabрики, zavedennoy pri Petre I-m v Ahtyirke / A. Tverdohlebov // Kievskaya starina: ezheemesyachnyiy istoricheskiy zhurnal. – 1886. – Т. XVI, sentyabr. – S. 178-182.
18. Tihomirov M. N. Sobornoe Ulozhenie 1649 goda / M. N. Tihomirov, P. P. Epifanov. – M., 1961. – Glava XXV.
19. Furduev V. Tabakovodstvo i fabrikatsiya mahorki / V. Furduev // Zhurnalyi Poltavskogo selsko-hozyaystvennogo obschestva. – Poltava : Tip. N. Pigurenko, 1883. – 2-y vyip. – S. 55-67.
20. TsDIAK Ukrainy, f. 2 KMF, op. 1, spr. 23, ark. 139.
21. TsDIAK Ukrainy, f. 763, op. 1, spr. 157, ark. 27.
22. Scherbachev V. S. Obzor tabakovodstva v Rossii / V. S. Scherbachev. – SPb. : Tip. V. Dumakova, Novyyi per., d. 7, 1889.
Vyip. I : Bessarabiya, Kubanskaya oblast, Zakavkaze. – 1889.
23. Scherbachev V. S. Obzor tabakovodstva v Rossii / V. S. Scherbachev. – SPb. : Tip. V. Dumakova, Novyyi per., d. 7, 1894.
Vyip. II, III : Malorossiya i Turkestanskiy kray. – 1894. – 192 s.
24. Yaremenko M. F. Narysy istoriyi Sumshchyny. Vyp. 3 : Pochatok XIX st. – 1861 r. : posibnyk z istoriyi ridnoho krayu dlya shkil, seredniy spetsial'nykh i vyshchyykh uchbovykh zakladiv / M. F. Yaremenko. – Sumy : Kozats'kyy val, 2000. – 175 s.
25. Yaremenko M. F. Sumshchyna poreformena (1861-1916 rr.) : monohrafiya / M. F. Yaremenko. – Sumy : Universytet's'kaknyha, 2002. – 366 s.

© Комликова Г. І.

Стаття надійшла до редколегії 30. 01. 2017 р.

УДК 39:323.11.(477.44) «Глухів»

Скляр В. М.

ЕТНІЧНА ТА МОВНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ГЛУХОВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Розкрито етномовну структуру населення міста Глухова Сумської області за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Визначено, що абсолютну більшість серед усього населення міста становили українці та україномовне населення. З'ясовано, що на теренах Глухова дисперсно розселені лише поодинокі представники етнічних меншин, найбільшою за чисельністю серед них залишилися росіяни. Встановлено особливості мовної структури як українців, так і етнічних меншин. Доведено, що в середовищі етнічних меншин значного розповсюдження набули процеси мовної асиміляції. Виявлено, що серед російськомовного населення Глухова, як наслідок інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України, переважну більшість склали не російськомовні росіяни, а зросійщені за мовою українці. Підкреслено, що як росіяни, так і російськомовне населення залишилися в меншості серед загальної чисельності населення міста Глухова.

Ключові слова: місто Глухів, Сумська область, етнічна та мовна структура населення, статистичні матеріали, українці, україномовне населення, етнічні меншини.

Досить важливе значення в сучасній етнологічній науці в Україні належить дослідженням етнічного та мовного складу населення не лише окремих областей, але й окремих міст обласного підпорядкування. Потребує вивчення також і етномовна структура